

## 'Reïntegratie? Me reet!'

### *De Nederlandse gevangenis: insluiting of uitsluiting?*

Könnte Ich noch andere Luft schmecken als die des Gefängnisses? Das ist die Große Frage oder vielmehr, sie wäre es, wenn Ich noch Aussicht auf Entlassung hätte. (Franz Kafka, *Der Schlag ans Hoftor*)

#### 1. Inleiding

Stel je voor: een gele vloer, links en rechts twee verdiepingen grijze stalen deuren, met van buitenaf te openen luikjes erin. Blauwe stalen trappen naar boven. Op de deuren nummers, naast de deuren nummers, achter de deuren criminelen. Criminelen op gele vloeren, bedden met blauwe dekens, een vaste tafel, een vaste stalen wc en gootsteen combi, een vaste kast, een tv'tje, een koffiezetapparaat, twee stoelen – één hout en één blauw stoffen – en aan de muur een prikboard. Meestal vol met kaarten, tekeningen en seks-posters. De bewaarder die de avondronde langs de luikjes maakt, ziet de criminelen hangend op bed of in de blauwe stoel, met het hoofd naar de tv gericht. Een enkeling groet, een ander doet dat met de middelvinger. Zo loopt de bewaarder de afdeling af, luikje na luikje optillend. Voor nummer 1 sterft het geluid van de luikjes langzaam weg, voor nummer 22 komt het steeds dichterbij. Straks is het voorbij. Dan komt de seksfilm en dan wordt het stil. Dan is ook de dag voorbij, hoewel hij nooit echt begon.

Het bovenstaande is een detail uit het leven in de bajes. De bajes zit vol met gajes, zo weten wij. Niet altijd heeft men mensen van dit soort willen opsluiten. En ook toen dat al wel gebeurde, werd dat niet altijd op de manier gedaan waarop het tegenwoordig gebeurt. Foucault heeft dit in zijn invloedrijke *Discipline, toezicht en straf: De geboorte van de gevangenis* (1997 [1975]) uitvoerig betoogd. Hij gaat hierin na op welke wijze de strafrechtspraak in de geschiedenis veranderd is. Het boek is echter vaak minder als een historische studie gezien, dan als een – door velen als te eenzijdig ervaren (Frank 1996; Spierenburg 1984)<sup>1</sup> – cultuurkritiek.

In de moderne vrijheidsstraf ziet Foucault geen humanisering of civilisering, zoals ook tegenwoordig nog vaak beargumenteerd wordt (zie bijvoorbeeld: Pratt 1999; Vaughan 2000) in navolging van de civilisatietheorie van Elias (Elias 1980). Centraal staat voor Foucault de disciplinerende beweging van subjectificatie naar voren komt en aldus voegt hij een macht-weten perspectief toe aan Elias' notie van de Selbstzwang. De episte-

mologische dimensie die daardoor aan de analyse toegevoegd wordt – subjectivering leidt immers tot bepaalde vormen van legitieme kennis en tot legitieme vormen van kennisproductie – is te vergelijken met de lading die Bourdieu geeft aan het concept *habitus* (zie bijvoorbeeld Bourdieu 1990). De disciplinerende binnen de gevangenis ziet Foucault als een exponent van deze meeromvattende beweging. Ook voor Weber was deze disciplinerende tendens zichtbaar. Weber zag het leger als de oorsprong hiervan: 'the discipline of the army gives birth to all disciplines' (Weber 1946: 261).

Cruciaal voor het onderwerp van deze bijdrage is Foucaults these, dat de gevangenis in wezen een toonbeeld is van insluiting, in plaats van uitsluiting, zoals veelal op het eerste gezicht verondersteld wordt. In het Nederlands beleid van de laatste 25 jaar lijkt een dergelijke insluiting naar voren te komen. In de *Nota beleidsvraagstukken gevangeniswezen* uit 1976 lezen we het volgende aangaande de opdracht de gedetineerde 'voor te bereiden op zijn terugkeer in het maatschappelijk leven':

Deze opdracht sluit aan bij de thans algemeen aanvaarde opvatting dat een straf niet behoort te leiden tot uitbanning van een veroordeelde uit de gemeenschap. Hij moet daarin weer terug kunnen keren en functioneren na het einde van zijn detentie. (...) Aan de vrijheidsontneming moet daarom een zodanige inhoud worden gegeven dat binnen het geheel van de strafvoltrekking de banden tussen de gedetineerde en de maatschappij worden aangehouden en waar mogelijk versterkt.<sup>2</sup>

Ook in 1982 is de 'voorbereiding van de terugkeer in de samenleving door het scheppen van mogelijkheden en kansen voor de gedetineerden om te werken aan hun persoonlijke ontwikkeling en het oplossen van eventueel aanwezige psycho-sociale stoornissen' een van de drie beleidsdoelstellingen.<sup>3</sup> Ook in de sterk op professionalisering gerichte nota *Werkzame Detentie*<sup>4</sup> (1994) is deze doelstelling te vinden. In het daarin gepropageerde 'sober regime' luidt één van de vier doelstellingen 'maatschappelijke integratie'. De meest recente verkiezingsprogramma's van de coalitiepartijen in de Tweede Kamer benadrukken tevens de 'terugkeer in de maatschappij'.<sup>5</sup> In deze analyse staat de vormgeving van de gevangenis en de relatie tussen de gedetineerde en de samenleving centraal. De beleidsmatige aandacht voor resocialisatie, reïntegratie en 'terugkeer in de maatschappij' vindt weerklank in onder meer de media, waar over het 'buiten de samenleving staan' van de gedetineerde en de 'terugkeer naar de maatschappij' met grote regelmaat te lezen of horen is. Met de insluitingstheorie van Foucault als richtlijn ga ik na of het beeld van het leven in de 'bajes' in overeenstemming is met een werken in de richting van 'reïntegratie'. Het zal blijken dat het tegenovergestelde perspectief, een uitsluiting in de vorm waarin Durkheim de relatie tussen samenleving en delinquent zag, beter passend is.

Deze bijdrage bestaat zo uit twee delen. Het eerste deel vormt een bespreking van het dagelijks leven in de gevangenis, aan de hand waarvan duidelijk wordt dat de dagindeling van de gedetineerde weinig 'resocialiserends' bevat. Dit deel is gebaseerd op interviews met gedetineerden en met enkele gevangenisbewaarder.<sup>6</sup> De belangrijkste motivatie om met gedetineerden zelf te spreken, was dat alleen door een microbeeld van het leven in de gevangenis een zicht verkregen kan worden op de mate waarin van processen van subjectivering gesproken kan worden. Bovendien zijn persoonlijke ervaringen van gedetineerden nog steeds relatief zeldzaam binnen de criminologie en de sociologie. Het tweede deel van het artikel plaatst de praktijk van de gevangenis in een theoretisch kader dat deels ontleend is aan Durkheim. In dit deel wordt tevens met behulp van onder andere verkiezingsprogramma's, internetsites en andere manifestaties van een taalgebruik dat ik zal kenmerken als bijdragend aan uitsluiting, een empirische bespreking gegeven van het resocialisatiediscours en met name van het gebruik van het begrip 'samenleving' in politiek en pers. Hierin wordt duidelijk dat juist de formulering van veel resocialisatiedoelstellingen reeds een scheiding *a priori* van het criminele en het niet-criminele belichaamt.

## 2. Disciplineren versus uitsluiting

Foucault heeft, als *nouveau cartographe* (Deleuze 1986), een historische beschrijving gegeven, waarbij het hem ging om de moderne *episteme*, een episteme waar wij, zo had hij kunnen zeggen, al een tijdje niet meer in 'gevangen zitten'. Toch lijken de penitentiaire doelstellingen in Nederland in de lijn van de door Foucault beschreven insluiting van de samenleving te liggen. Resocialisatiedoelstellingen zijn gericht op het 'binnenhalen' van de ex-gedetineerde in de samenleving. Met behulp van enkele praktische kenmerken van Nederlandse gevangenissen is het mogelijk te bezien in hoeverre er nu sprake is van een resocialisatie van gevangen. In hoeverre wordt gevangen geleerd zich te conformeren aan overheersende doelen, of vooral aan reguliere middelen om die doelen te bereiken? Het inzicht in de microverhoudingen van het gevangenisleven is een vereiste voor een juiste inschatting van de macorelaties tussen gedetineerde en samenleving en van de plaats van de gevangenis binnen de status quo van die samenleving. 'In de analoge straf onttrekt de straffende macht zich aan het oog', stelt Foucault (1997: 146). Het gaat mij er hier nu juist om die macht, in de huidige situatie, sociologisch in het vizier te krijgen.

Op het eerste gezicht lijkt de moderne Nederlandse gevangenis, qua bouw, niet op het door Foucault beschreven *panopticon* van Bentham. Daar staat echter tegenover dat voor een totaal toezicht tegenwoordig een dergelijke structuur niet meer nodig is. De camera's die overal te vinden zijn, hebben deze functie overgenomen. De luikjes in de celdeuren zijn, ook

wanneer ze niet gebruikt worden, een voortdurend symbolisch element van controle en toezicht. Goed, controle en toezicht zijn dus aanwezig. Maar onder disciplineren verstaat Foucault meer dan dat. Disciplineren heeft betrekking op de

... methoden die de verrichtingen van het lichaam aan een minutieuze controle onderwerpen, en die een constante beheersing waarborgen van zijn krachten door ze gehoorzaam en bruikbaar te maken. (Foucault 1997: 191)

Foucaults definitie van disciplineren past binnen de genealogie van het lichaam die hij onderneemt. De Nederlandse gevangenis lijkt echter niet direct te voldoen aan dit beeld van de controle als 'een verzameling instrumenten, technieken, methoden, toepassingen en doeleinden' (Foucault 1997: 297). Dit wordt duidelijk aan de hand van de manier waarop de gedetineerde behandeld wordt. Allereerst valt op dat meer sprake is van een inhoudelijk verder lege, en verder ongedwongen routinisering, dan van een (gedwongen) disciplineren. Verder lijkt de specifieke vorm van ontpersoonlijking van de gedetineerde niet te passen in een reïntegratieperspectief (waarin het 'werken aan de persoonlijke ontwikkeling' prioriteit heeft). Illustratief voor de discrepantie tussen beleid en praktijk zijn tot slot de indelingen van tijd en ruimte in de onderzochte instellingen.

### 3. Het leven in de bajes: de routine, routine, routine...

De aan het begin van dit artikel kort beschreven afdeling is een moderne vleugel in een Nederlandse gevangenis. Dordrecht en Krimpen a/d IJssel zijn voorbeelden van een nieuwe lichting met dergelijke vormgeving. Het materiaal dat ik hier aandraag, is afkomstig van gedetineerden uit deze twee instellingen. 'Pi De Dordtse Poorten' is een Huis van Bewaring (HvB) en geen gevangenis in de strikte zin des woords. Dat wil zeggen dat er zich in principe geen mensen bevinden die langer dan zes maanden moeten zitten. Krimpen heeft beide vormen onder een dak. Deze twee nieuwste instellingen zijn buiten de stad gelegen, aan de rand van industriegebieden. Wie niet goed kijkt, heeft niet in de gaten dat het om gevangenis is. Alleen de muur en de tralies voor de ramen verraden de werkelijke identiteit van het gebouw. Deze inrichtingen hebben in eerste instantie geen panopticon-vorm, zoals de gevangenis in Breda, de 'koepel', dat bijvoorbeeld wel heeft. Qua vormgeving is het gebouw in Dordrecht zelfs goed te vergelijken met veel moderne middelbare scholen in het land. De stenen licht, een ingang met veel glas, een begane grond en slechts twee verdiepingen. Raampjes op een rijtje. Enkele andere kleuren bij de ingang. Over het gebouw in Krimpen zei een gedetineerde: 'Bruin, grijs, blauw, kleine stukjes andere kleuren, maar saai blijft de primaire kleur (к3).' In niets is de vormgeving

van de moderne Nederlandse gevangenis opvallend. De nietszeggende muren verbergen echter een wereld op zich. Afsloten van de buitenwereld, bevindt zich hier achter iedere deur een levensverhaal. Vaak een krankzinnige geschiedenis. Nu hier achter de deur, toen daar, vrij. Waarom? Gepakt.

Wie uit zijn normale 'world-taken-for-granted' wordt losgerukt en in de gevangenis terecht komt, heeft, om rustig te blijven, wellicht vooral routine nodig. Wie volgens de routine leeft, hoeft niet bang te zijn voor de dag van morgen, want die dag zal als de vorige zijn. Niets zal je gebeuren, zoals je vandaag ook niet gebeurd is. De bajesroutine is het middel om de criminelen rustig te houden. Wie voortdobbert, maakt zich niet druk. Sterker nog:

Omdat je de hele fucking tijd in dezelfde sleur zit, weet je vaak gewoon niet meer welke dag het is. Zeker als je de hele dag op bed ligt. Dagen bestaan dan gewoon niet meer. Je denkt eerder in weken, en bij maanden voel je pas echt wat. (K9)

Waar bestaat de bajesroutine dan uit? De normale dag ziet er als volgt uit: 'wakker worden, werken, eten, luchten, werken, eten, recreatie, tv kijken en slapen' (D5).

Om het van het begin af aan op te pikken: de gedetineerde die in Dordrecht (HvB) binnenkomt, komt eerst op een binnenkomstafdeling met vrij weinig privileges. Dan gaat hij meestal na een paar weken naar een grotere afdeling, waar meer gelucht en gerecreëerd wordt. Daar gaat hij ook werken, hetgeen bijvoorbeeld inhoudt dat hij 's ochtends en 's middags voor een paar gulden per uur snoepjes in zakjes doet, of Martini-flessenpapiertjes vouwt en plakt. Luchten is een uurtje rondjes lopen of kaarten. Recreatie betekent een uurtje op de afdeling lopen, vechten om de telefoon met anderen, kaarten of biljarten. Dordrecht kent geen douche op cel, zoals Krimpen, dus douchen dient ook tijdens de recreatie te gebeuren. Cel schoonmaken ook. Een keer in de week wordt er een wandeling naar de bieb gemaakt, twee keer wordt er gesport. Eens in de week is er een uurtje bezoek. Eens per week kunnen zij die geld hebben hun boodschappen ophalen. Het gezelschap bestaat in het HvB uit een nog niet uitgeselecteerde groep:

In het HvB zit je met alle gekken bij elkaar. Van daaruit gaan de tbs'ers naar een kliniek, maar daar moeten ze soms wel twee jaar op wachten, dus ook al zeggen ze dat het HvB maar voor hooguit een half jaar is, zit je toch met de grootste frusti's bij mekaar. (D6)

Het HvB is een echte zenuwsloper. Zij die reeds 'afgestraft' zijn wachten op overplaatsing en hopen op 'daar hopelijk wel' en daar alsjeblieft niet' (D2). Anderen wachten op een 'vrije' plaats in een psychiatrische kliniek.

Maar het grootste deel wacht. Voor hen is de justitiële molen in volle gang. Ze zitten hun voorarrest uit en leven in voortdurende onzekerheid omtrent de uiteindelijke duur van hun verblijf.

Deze tijd voelt als verspilling aan, want als je eenmaal afgestraft bent dan zit je ergens voor. Dan kan je aftellen, vertelt een gedetineerde in Dordrecht (D9).

Het overige gezelschap bestaat uit de bewaarders, ofwel de penitentiaire inrichtingswerkers, of, zoals ze door de bajesklanten genoemd worden: de 'piwi's'. Piwi's hebben wel een voornaam, maar geen achternaam. Ze hebben de mogelijkheid iemand op rapport te gooien. Wie bijvoorbeeld niet snel genoeg zijn cel in gaat, of wie te veel schreeuwt, krijgt een rode kaart, hetgeen betekent dat hij een aantal dagen zonder tv en zonder luchten of recreatie in zijn cel zit. In de woorden van een Dordrecht-gedetineerde:

Bij een rode kaart moet je zo iets hebben van: fuck you, en je haalt wat bruin (heroïne, WS). Dan kom je die dagen wel door. (D5)

De gevangenis die volgt op het HvB is het eindstation waar de rest van de straf uitgezeten wordt. Hier rest nog slechts routine. De criminelen die weten dat ze jaren moeten zitten, vinden berusting in hun lot. De routine helpt ze bij hun wegzakken uit de realiteit. 'Je zweeft meer dan je leeft', schrijft een gedetineerde (K5). De gevangenis is als een lopende band. Het gaat langzaam, en steeds hetzelfde, maar het gaat. De routine rijgt de dagen aaneen, de cel wordt (t)huis, sommigen kopen een kanariepietje. Sommigen verslijten verschillende pietjes.

Soms wordt je er gek van dat alles steeds hetzelfde is, dat je niet weet welke dag het is. Maar het gaat er wel sneller door. Tenminste, als je achteruit kijkt. Een maand is zo om. Alleen het vooruitkijken is dan moeilijk. De toekomst heeft de sleur nog niet te pakken, die moet nog komen. Maar de sleur zorgt er wel voor dat je niet te veel aan de toekomst denkt; je zinkt in het heden (K10).

#### 4. Het leven in de bajes: de ontpersoonlijking

Onmiddellijk bij aankomst in het HvB wordt een ander aspect van het bajesleven duidelijk: de ontpersoonlijking. Eventjes laat de autoriteit zich voelen, om iedereen op zijn plaats te zetten. Bij binnenkomen moet, na fouillering, eerst gewacht worden in een daarvoor bestemde cel. Dan wordt gedoucht, waarna de 'medische controle' volgt. Centraal hierin staat het voorover bukken. Gekeken moet worden of de gedetineerde geen wormpjes heeft, en: of hij niets verstoppt heeft op een donkere plaats. Dat dat

nooit te constateren valt door middel van een dergelijke inspectie, doet aan het symbolisch karakter ervan niets af. De crimineel komt binnen in de instelling, en hij ondergaat een voor velen tamelijk vernederende behandeling. Wie dan ook weigert, zal op een andere manier voelen wie de baas is:

Ik heb gezegd: 'nee, ik kan dat niet doen...' ik moest zes uur in een hok wachten, in de stank. Toen ging ik naar mijn cel, maar het was te laat voor eten. Dus ik kreeg niets. (D7).

Ten opzichte van de gevangenis kent het HvB toch zijn afwisseling. Wie nog niet afgestraft is, gaat om de zoveel tijd 'op transport'. Het voorarrest duurt maximaal drie keer dertig dagen. Iedere dertig dagen kan schorsing aangevraagd worden. Dat moet voorgesteld worden aan de Raadkamer, en daarvoor moet op transport gegaan worden. Dat betekent dat het HvB verlaten wordt en dat er in een politiebusje naar de rechtbank gegaan wordt. De ontpersoonlijking gaat door tijdens dit transport. Wanneer de rechtbank binnengereden wordt, wordt gestopt bij de deur met het bord: 'Laden en Lossen'. In de rechtbank moet gewacht worden in een kleine cel, daarvoor bestemd, of in een groter hok dat blauw staat van de rook, waar dertig man stijf tegen elkaar aangedrukt zit. Voortdurend verandert het gezelschap op deze manier. Het gaan naar de Raadkamer en weer terugkomen van anderen in het hok is exemplarisch voor de massaproductie van het justitieel apparaat. De enige zekere identiteit van de crimineel is zijn bajesnummer. Dat blijft zijn gehele 'deviant career' lang, nee eigenlijk gewoon gedurende zijn hele leven zijn eigen detentienummer. Het hangt naast zijn celdeur en op de werkzaal. In de rechtszaal is het zijn paspoort. De ontpersoonlijking, kenmerk van iedere grote bureaucratische organisatie waarin mensen gesocialiseerd worden tot 'cliënten' (Lipsky 1980), neemt binnen het justitieel apparaat de vorm aan van een logistieke onmogelijkheid van persoonlijke behandeling: de rechters die beslissen over de schorsingen verschillen voortdurend, de rechters tijdens de zitting zijn weer anderen, en degene die de uitspraak doet is weer een ander. De crimineel krijgt het gevoel dat hij in de raderen van een machine vastzit waartegen niets te doen is. De gedetineerde die terugkomt van transport wordt gefouilleerd, hij wacht wederom in een hok, en mist veelal zijn warm eten. De volgende dag neemt de routine het weer over. Beslissing over wel of geen schorsing komt dagen later per fax binnen.

Het zevencijferig nummer is tevens het nummer dat de vrouw van de crimineel prominent op haar post dient te schrijven, wanneer ze wil dat haar brief zijn bestemming bereikt. Wanneer de crimineel zijn post dan – reeds geopend – in de handen krijgt, is hem duidelijk dat de institutie ook zijn geliefden gesocialiseerd heeft tot een deels onpersoonlijke relatie met hem. De enige 'soortgenoten' van de crimineel zijn uiteindelijk zijn medegevangenen. De bewaarders zijn niet meer dan een voornaam, de buitenwereld bestaat slechts op tv. Ook voor de medische staf is de

crimineel geen urgent geval. Een gedetineerde in Dordrecht vertelt over een oudere man:

Die kerel zat altijd onder de antidepressiva, echt zo'n plantje. Op een gegeven moment kwam hij z'n cel niet uit. Dus wij kijken, blijkt dat hij bloed overgeeft. Piwi's gaan kijken en er gebeurt verder niks. De volgende dag geeft hij nog steeds bloed over. Ergens in de avond wordt hij dan naar het ziekenhuis gebracht. En later zeggen die piwi's tegen me dat hij maagbloedingen en een hartaanval gehad had. Wanneer vertelden ze niet. Ik heb geen idee of hij nou nog leeft. (d4)

Ontpersoonlijking vindt tevens plaats door middel van voortdurende privacy-schendingen. Om de zoveel tijd komt de gevangene terug van het luchten om op zijn cel een papiertje te vinden dat zojuist een celinspectie heeft plaatsgevonden. Het ene private plekje dat hij op dat moment heeft, is niet van hem, zo weet hij. In geen geval is de bajes een plaats om als persoon behandeld te worden. Door middel van symbolische ontpersonlijking en routinisering verdwijnt het subject in een objectivering met geen ander doel dan de nu eenmaal opgelegde straf uit te zitten. Levinas heeft erop gewezen dat een objectivering altijd een gebrek aan respect voor de andersheid (die voor Levinas tot uitdrukking komt in het 'gezicht') van de ander betekent (Levinas 1969). Objectiveren betekent reduceren, vereenvoudigen, en juist een geïnstitutionaliseerde ontpersonlijking maakt het eenvoudig om te objectiveren en dus om te controleren. Controleren heeft bovendien alles te maken met de indeling van tijd en ruimte.

## 5. Tijd

Tijd 'doe je' in de bajes. 'If you can't do the time, don't do the crime', zo staat het op veel muren in de inrichtingen geklad. Hoewel de tijd van de gevangene strak ingedeeld is, is het niet zo dat dit een optimaal functionele parcellering van de tijd inhoudt. In de Nederlandse gevangenis begint het luchten niet om één uur, maar om even voor of na één, of wellicht wel om één uur, maar in ieder geval pas wanneer alle bewaarders hun boterham op hebben. Foucaults voorstelling van de gevangenis kent in feite een even grote disciplinerende toets aan de bewaarders als aan de gevangenen. De eersten zijn in de praktijk echter meer gericht op beheersing van de laatsten in een vrij elementaire zin: *zolang er geen grote problemen zijn is alles best. Bovendien stelt Foucault dat er sprake is van een 'maximale exploitatie'.* Zoals het traditionele dagrooster van een negatief uitgangspunt uitgaat, namelijk dat van de opheffing van de ledigheid, gaat de discipline uit van een positieve economie, van de intensivering van het praktisch gebruik van de tijd, van de reconstructie van de *homo economicus* (Foucault 1997: 171). De Nederlandse gevangene is echter in het

geheel niet verplicht te gaan werken. In het HVB betekent niet werken nog op cel blijven, maar in de gevangenis is er een eenvoudige keuze tussen werken of op de afdeling blijven om te kaarten of om wat dan ook maar te doen. Gaat de gedetineerde niet werken, dan verdient hij eenvoudigweg niets, hetgeen wil zeggen dat hij gemiddeld tussen de twintig en de dertig gulden per week mist. Er is nu juist maar een enkele prikkel om te gaan werken: de opvulling van de ledigheid. Velen werken een tijdje, nemen dan een 'vakantie' en gaan dan weer eens wat weekjes werken. Tenminste, als ze niet intussen verveeld raken. In de praktijk is het dan ook zo, dat juist degenen die het beetje extra geld totaal niet nodig hebben, wel gaan werken. Onder de thuisblijvers bevinden zich relatief veel drugsgebruikers. Lichamelijk minder fit, en in sommige gevallen legaal voorzien van methadon of minder legaal voorzien van iets anders, zijn zij minder geneigd te gaan werken om de verveling te doden. Daar zijn ook andere middelen voor. Afgezien van de aanwezigheid van de keuze tussen wel of niet gaan werken, is het zo dat de tijd op de werkzaal alles behalve efficiënt besteed wordt. De bewaarders op de werkzalen zijn meestal gespecialiseerd in het werk dat zij organiseren; ze zijn minder vertrouwd met het omgaan met gedetineerden dan afdelingsbewaarders. Ze zijn dan ook al lang blij als er ten minste wat gewerkt wordt zonder al te veel problemen, en ze voelen zich zeker niet de managers van een 'productieapparaat' (zie: Foucault 1997: 335). De nota *Werkzame Detentie* lijkt weliswaar meer die kant op te sturen, maar ook hierin wordt geen werkplicht opgelegd.

## 6. Ruimte

Wat betreft de ruimtelijke indeling beschrijft Foucault voor de door hem onderzochte tijd een even verregaande parcellering als die van de tijd, een verdeling van de disciplinaire ruimte die tot in de kleinste details is uitgewerkt: 'Ieder individu een eigen plaats, en op iedere plaats een individu' (Foucault 1997: 198-199). In de hedendaagse praktijk van de Nederlandse gevangenis bestaat een dergelijk 'elementair principe' van de parcellering van ruimte niet. Als discipline een 'politieke anatomie van het detail' is (Foucault 1997: 193), is de Nederlandse gevangenis het archetype van de anarchie. De plaatsen op het werk variëren al naar gelang wie waar wil zitten, of anders naar wie als eerste binnenkomt. De plaats dichtbij koffiezetapparaat is ook gewild. De 'zwijgzame nauwgezetheid van de menselijke machinerie' in de door Foucault beschreven vrouwenwerkplaats van Clairvaux (Foucault 1997: 335) is een gedetailleerde en gedisciplineerde precisie die nergens in de hedendaagse Nederlandse gevangenis (meer) aangetroffen wordt. Zelfs de celruimte van de gedetineerde ligt niet vast. Dit wil zeggen dat gedetineerden een cel waar ze liever in zitten kunnen kiezen zodat ze, zodra de betreffende ruimte vrijkomt, kunnen verhuizen. Volgens een bewaarder uit het HVB in Dordrecht komt het volgende dan ook geregeld voor:

Dan komen ze erachter dat hun nieuwe cel in de zomer te warm is, en dan verhuizen ze weer terug zodra de mogelijkheid zich daarvoor aandient. (B1)

De gedetineerde weet dus dat zijn ruimte *variabel* is binnen de vastgestelde parameters.

#### 7. Reïntegratie? Me reet!

Wat betreft de 'reïntegratie' van de gedetineerde kan gesteld worden, dat de eerder aangehaalde beleidsdoelstellingen in de praktijk niet veel om het lijf hebben. De socialiserende, ofwel disciplinerende motieven die aan de basis van het gevangenisbeleid lijken te liggen, worden niet vertaald in werkelijke 'reïntegratie'programma's. Bovendien zouden dergelijke programma's – met als prestigieus doel in wezen niets minder dan een hersenspoeling, een resocialisatie, ofwel een volledige omkering van als aanwezig veronderstelde generatieve schema's – pas enigszins effectief kunnen zijn wanneer ze de rigoureuze maatregelen zouden omvatten die door Foucault beschreven worden. Maar het 'scheppen van kansen voor de gedetineerde om te werken aan hun persoonlijke ontwikkeling' lijdt aan hetzelfde manco als het cultuurparticipatiebeleid binnen de rest van de samenleving. En de Van der Ploeg van het gevangeniswezen is nog niet opgestaan.<sup>7</sup> In de penitentiare inrichting worden reïntegratieprogramma's simpelweg vrijwel nooit echt geëffectueerd, omdat ze geen prioriteit van het gevangenispersoneel zijn. En dat is begrijpelijk wanneer dat personeel geconfronteerd wordt met gedetineerden als de volgende man uit Dordrecht, die schat dat hij nu ongeveer de helft van zijn veertigjarig leven in de gevangenis heeft doorgebracht:

Reïntegratie? Me reet! Ze mogen blij zijn als ze me me cel in krijgen. Of als ik er in ben, om me eruit te krijgen! (D5)

De Nederlandse gevangenis is daarom niet in de eerste plaats gericht op disciplineren, omdat het gevangenisstelsel daar niet toe in staat is. Subjectcreatie, het fabriceren van gedisciplineerde ofwel in gewenste richting gesocialiseerde individuen, behoort niet tot de mogelijkheden van een beheersingssysteem. Intern gezien is het gevangenisstelsel gericht op routinisering en beheersing, en niet op disciplineren en resocialisatie. Het idee van resocialisatie heeft in de praktijk weinig om het lijf. De dag van een gedetineerde bestaat, zoals we hebben gezien, uit werken, luchten, recreëren, eten en slapen achter deuren en tralies. Precies in welk deel van die dag zouden we de hersenspoelprogramma's die voor resocialisatie benodigd zijn, moeten aantreffen? De in de sociologie meestal veronderstelde socialisatie van een kind betreft een fase waarin het kind beïnvloedbaar is. Bo-

vendien gaan er jaren overheen, en in die jaren wordt het kind 'gesocialiseerd' omdat het doet wat men doet. Het leert op welke manier het sociale leven gestructureerd dient te worden binnen een samenleving doordat het zelf deel uitmaakt van de structurering ervan. De gedetineerde in de gevangenis wordt niet geresocialiseerd ten eerste omdat daar binnen de instelling niets op gericht is en ten tweede omdat de situatie van de gedetineerde fundamenteel verschillend is aan die van een kind in een socialisatiefase. Sterker nog: de praktijk van de gevangenis laat het omgekeerde van resocialisatie zien. Ook Foucault vestigt de aandacht op de paradox dat samenscholingen verboden zijn vanwege mogelijke gevaren, tenzij het om de als meest gevaarlijk geachte personen binnen de samenleving gaat:

De gevangenis vergemakkelijkt, beter nog zij bevordert, de organisatie van een solidair en hiërarchisch milieu van delinquenten die bereid zijn tot allerhande toekomstige samenspanningen. (Foucault 1997: 370)

De gedetineerde in de instelling wordt niet geresocialiseerd, zijn bestaande habitus wordt verstevigd, juist omdat de omstandigheden waaronder die habitus gevormd is door de aanwezigheid van andere gedetineerden wordt gerepliceerd. Een bewaarder uit de instelling in Krimpen merkt op dat hij reeds vele 'zakenrelaties' heeft zien opbloeien. Zoals één van 'zijn' gedetineerden zegt:

De bajes is één groot arbeidsbureau. Ik kan er zo een paar aanwijzen die dankzij dat ze hier zitten buiten weer aan de slag kunnen. (K5)

De gevangenis is een plaats van netwerken. Op die manier haalt de gedetineerde die een niet al te lange straf uit hoeft te zitten het maximale nut uit zijn verloren tijd.

De penitentiare inrichting is geen 'correctional facility' in letterlijke zin; het is een inrichting van boetedoening. Hiermee is echter nog slechts de helft gezegd. Het officiële resocialisatiemotief mag dan niet erg overeenkomen met de praktijk, maar de vraag is wat dan wel de verhouding tussen beleidsdoelstellingen en praktijk is. Wat is nu de betekenis van het resocialisatie- en reïntegratiediscours? Een meer durkheimiaans perspectief, zo wil ik beargumenteren, beschrijft de relatie tussen de praktijk van de gevangenis en het discours eromheen beter.

## 8. De andere subjectivering en het verschil

Gegeven de discrepantie tussen discours en praktijk, kunnen we de inhoud van dit discours tussen haakjes zetten. De rol van de gevangenis is, vanwege het ontbreken van (de mogelijkheid tot) werkelijke resocialisatie, negatief van aard. Deze negativiteit heeft zijn tegenhanger in een positieve zijde

van dezelfde munt. Die positieve zijde is te zien als de 'normale samenleving'. Er bestaat aldus een differentiële relatie tussen 'samenleving' en 'gevangenissen' (of 'criminaliteit') en deze tegengestelden zijn verenigd in een binaire oppositie. De tegenstelling is daarom een fundamentele scheiding tussen wat de legitieme samenleving is (wat aldus gelegitimeerd is) en wat op eenzelfde manier legitiem illegitiem is: het 'criminele'. Dit lijkt een bijna letterlijke scheiding tussen in- en outsiders te zijn en in plaats van insluiting van de samenleving als geheel door middel van effectieve resocialisatie lijkt uitsluiting het geval te zijn.

De crimineel (de gedetineerde) fungeert als referentiepunt. In moderne tijden, toen het onpraktisch of onmogelijk werd om criminaliteit te zien als een onwettige daad tegen een bepaald gerespecteerd (al dan niet bovennatuurlijk) individu, is de 'samenleving' naar voren gekomen als de door de misdaad benadeelde partij. Dit is een significante verschuiving die niet zo vanzelfsprekend is als ze lijkt. Om de 'samenleving' als benadeelde partij te gaan zien, was een radicale verandering van perspectief nodig. Hoe kan een abstract geheel van min of meer verbonden individuen, een geheel dat bovendien doorsneden is door klassen- en standsverschillen, gezien worden als de grote benadeelde? Allereerst is daarvoor nodig de acceptatie van een visie van een *volonté générale*, zoals Rousseau het noemde, als gevolg waarvan er een 'sociaal contract' bestaat dat allen bindt en de koning soevereiniteit verleent. Vervolgens is het minder machtig worden van een dergelijke alleenheerser een factor voor de verschuiving van de benadeelde partij van bevoorrecht individu naar maatschappij als geheel. De opkomst van de sociologie is mede een gevolg van de opkomst van de 'samenleving' als abstractie. De geïnstitutionaliseerde algemene wil verbindt allen binnen de samenleving, en als gevolg daarvan sluit de samenleving haar rijen. Het criminele, het niet legitieme, verdwijnt, in termen van Elias, 'achter de coulissen van het maatschappelijk leven'. Mead maakt dit duidelijk wanneer hij stelt dat de crimineel een persoon is die buiten de gemeenschap leeft, en die vanbuiten de samenleving inbreuk maakt op diezelfde gemeenschap (Mead 1962: 265). De crimineel is dus de niet-sociale ander, door middel waarvan het sociale zelf wordt gedefinieerd als gegeneraliseerde individualiteit. Voor Simmel is die generalisatie een *a-priori* van de socialisatie (Simmel: 1910-11), omdat het volgens hem zo is dat mensen maar zeer moeilijk een andere individualiteit dan die van henzelf kunnen denken (denk bijv. ook aan het 'other mind problem' in de analytische filosofie). Zo'n 'andersheid' lijkt in de praktijk, wanneer op een collectief niveau gearticuleerd, echter een vergemakkelijking te zijn voor de definiëring van een sociale zelfidentiteit, omdat het het zelf in staat stelt zich te situeren tegen de achtergrond van een andersheid die significant verschilt van de legitieme vorm van een *generalized other*. De uitsluiting van de gedetineerde stelt het 'normale' sociale zelf in staat zich aldus te definiëren. 'Normaal' is, volgens Canguilhem (1966), altijd een combinatie van dominante (of 'gemiddelde') situatie (feit) en een evaluatief oordeel (waarde). De mogelijkheid om een 'normale situatie' te definiëren als tegengesteld aan het

pathologische, het gestoorde, deviante of criminele ligt in de lijn van Durkheims interpretatie van het belang van een strafsysteem voor de gepercipieerde eenheid van de samenleving:

Punishment does not serve, or else only serves very incidentally, to correct the guilty person or to scare off possible imitators. From this dual viewpoint its effectiveness may rightly be questioned; in any case it is mediocre. Its real function is to maintain inviolate the social cohesion of society by sustaining the common consciousness in all its vigour... Thus, without being paradoxical, we may state that punishment is above all intended to have its effect upon honest people. (Durkheim 1984: 62-3)

Durkheim maakt hier duidelijk dat de straf van de misdadiger niet functioneert als straf in individuele zin of als ontmoediging van potentiële criminelen, maar dat die straf in de eerste plaats werkt als integratief mechanisme voor de rest van de samenleving. Met betrekking hierop heeft Durkheim tevens het arbitraire karakter van de categorie 'criminaliteit' benadrukt (Durkheim 1938: 68-69). Het bekende 'we do not condemn it because it is criminal, but it is a crime because we condemn it' (Durkheim 1984: 40) loopt vooruit op het idee van een artificieel instandgehouden binaire oppositie tussen het 'criminele' en het 'normale'.<sup>8</sup> Om terug te komen op de gevangenis: subjectivering vindt niet plaats in de gevangenis zelf, maar juist daarbuiten, en wel als gevolg van het bestaan van die gevangenis. Wat voor Foucault in de door hem beschreven episteme een subjectivering van de gedetineerde tot een gedisciplineerd subject is, is ten minste tegenwoordig een omgekeerd proces: een subjectivering van het 'normale' buiten de gevangensismuren, door middel van een objectivering van de gedetineerde, door de als natuurlijk voorgestelde tegenstelling tussen het niet-criminele met het criminele. In de uitvinding van het 'criminele' zelf ligt de tegenstelling al besloten. Niet in de penitentiaire instelling is sprake van subjectcreatie, maar juist daarbuiten. De oppositie subject-object, sociaal-asociaal, normaal-deviant/crimineel wordt instandgehouden en aangepast door middel van enkele mechanismen. Die mechanismen zullen nu tot besluit besproken worden.

436

#### g. Binnen en buiten: een 'samenleving' definieert 'zichzelf'

Dat er sprake is van een scheiding tussen gedetineerde en niet-gedetineerde die het karakter heeft van een binaire oppositie waarin beide zijden elkaar van betekenis voorzien en als gevolg waarvan de eenheid in de 'samenleving' benadrukt wordt, is niet iets dat uit de lucht komt vallen. Het is integendeel iets wat we dagelijks in die samenleving tegenkomen. Een eerste mechanisme van uitsluiting is namelijk de systematische articulatie van

de oppositie tussen crimineel en samenleving in wetenschappelijk, publiek en politiek discours. In de politiek, in de media, maar ook in de sociale wetenschappen kan regelmatig gehoord worden dat de gedetineerde 'buiten de samenleving staat'. Dit idee van het 'buiten de samenleving staan' omvat een definitie van diegenen die zich binnen de samenleving bevinden en daarom tegelijkertijd een definitie van hoe de 'samenleving' er uitziet. Zoals beargumenteerd, vindt de subjectivering van de mensen buiten de gevangenis plaats door middel van de objectivering van de gevangen gezette gedetineerde. Maar dit is een objectivering in afwezigheid; een objectivering in het *absent*-zijn van de gedetineerde. De gedetineerde is *anders* en *absent*; hij bevindt zich 'daar' en 'is' 'zo'. De internetpagina van de Dienst Justitiële Inrichtingen gunt de bezoeker een kijkje over de muur door een pagina met 'bajestaal' te verzorgen. Alles van het 'bajeswoord' voor 'corrupte bewaarder' tot 'iemand die zichzelf bewerkt heeft met een scheermes' is daar te vinden. (Bij 'badmeester' wordt overigens wel vermeld dat het woord 'dus niets te maken met zwemmen' heeft – het blijft aapjes kijken in een strafinrichting). Naast de 'bajestaal' is bovendien een korte notitie te vinden over 'bijgeloof':

*Bijgeloof.* Sommige gevangenen nemen na het bezoek aan de kapper hun afgeknipte haar mee. Zij geloven dat als je iets achterlaat in de gevangenis dat je dan terugkomt.<sup>9</sup>

Het primaire aspect van de vrijheidsstraf is niet straffend, maar integratief, en wel door middel van een verschil, een *anders-zijn* dat als illegitiem gezien wordt en dat functioneert als een *caractère*, een distinctief teken aangebracht op de gedetineerde, met als referent zijn tegengestelde: datgene wat als legitiem ervaren wordt. Waar is de gedetineerde *absent*? In 'de samenleving'. Daarmee is hij, in termen van Goffman, de ultieme *non-person* (Goffman 1975 reprint).

In werkelijkheid echter is de gedetineerde altijd al een onderdeel van de samenleving. Hij staat daar nooit 'buiten', juist omdat hij een essentieel onderdeel is van wat als 'samenleving' gezien wordt maar het niet is. Het populaire, maar ook politieke begrip van de 'samenleving' zoals dat gehanteerd wordt, is een sociale constructie die betekenis krijgt als gevolg van een interne oppositie binnen de samenleving als geheel. Het feit dat de gedetineerde van de samenleving gescheiden kan worden, berust juist op een maatschappelijk proces, op een mogelijkheid om de werkelijke samenleving voor te stellen als een verdeelde arena tussen wat legitiem voor samenleving doorgaat en wat zich daarbuiten bevindt. Zo wordt binnen de Tweede Kamerfracties van alle coalitiepartijen gesproken over de noodzaak de gedetineerde weer in de samenleving op te nemen. En zo rapporteren de media keer op keer dat gedetineerden (overigens evenals immigranten en geestelijk gestoorde) geen 'lid' van de samenleving zijn. Maar een dergelijk normatief idee van wie wel en wie niet een lid van de samenleving is –

en dus van wat 'de samenleving' wel en niet is – wordt tevens expliciet gemaakt in politiek discours en in de formuleringen van beleidsdoelstellingen met betrekking tot de rol van de penitentiaire inrichting. Hierin is een sterke nadruk te vinden op 'reïntegratie'. Op de homepage van het Ministerie van Justitie (Dienst Justitiële Inrichtingen) is bijvoorbeeld te zien: 'Terug naar de maatschappij. Een taak van het gevangeniswezen is... de ingeslotene te helpen bij zijn terugkeer naar de maatschappij.'<sup>10</sup> Zoals echter duidelijk is geworden, omvat de dagelijkse praktijk van de inrichting weinig tot geen aanzetten tot 'reïntegratie'. De betreffende 'street-level bureaucraten', zoals Lipsky ze noemt, hebben het naar hun gevoel druk genoeg met het voorkomen van problemen. Een bewaarder in Dordrecht drukte dit uit door te stellen: 'Wat ze straks buiten weer doen, moeten ze zelf maar weten; als het hier maar relaxed gaat' (81).

Echte reïntegratie zou, zoals gezegd, dan ook complete hersenspoelprogramma's omvatten die in de praktijk ondoenlijk zijn. Eenmaal gesocialiseerde categorieën zijn niet door een cursus metaalbewerking te vervangen. De aandacht voor reïntegratie is dan ook meer symbolisch en heeft het effect dat het idee dat de gedetineerde inderdaad 'buiten' de samenleving staat, benadrukt wordt. Dit idee wordt bovendien begeleid door een goede wil van het ten minste proberen te werken naar resocialisatie en reïntegratie, van het ten minste proberen om de gedetineerde 'binnen' te halen vanuit diens verblijf 'buiten' (waar dat dan ook is), en een dergelijke goede wil (er is ongetwijfeld een gelijkenis met wat Derrida in een andere context een *guter Wille zur Macht* genoemd heeft) heeft het effect van een naturalisatie van het 'probleem'.<sup>11</sup> Want wie met goede wil aan een oplossing werkt, (onder)kent als vanzelfsprekend het probleem, in dit geval het buiten de maatschappij staan van de gedetineerde. De goede wil ten aanzien van een veronderstelde stand van zaken versterkt op discursieve wijze de natuurlijkheid van het daadwerkelijk bestaan van die stand van zaken. Natuurlijk bevindt de gedetineerde zich niet in een bijzonder geprivilegieerde positie binnen de samenleving; hij is, in een bepaalde zin, absent. Maar hij is niet niet een deel van die samenleving. Het discours waarin de scheiding tussen gedetineerde en 'samenleving' gemaakt wordt, wordt gekenmerkt door een Platoons Idee van de 'samenleving' als de ideale organisatie van het sociale leven. De crimineel wordt niet zijn bestaan ontzegd, maar zijn bestaan wordt ontzegd dat het valt binnen de parameters van de samenleving. Die samenleving straft daarmee de crimineel als ander. Slechts één gevolg van deze sociaal geconstrueerde scheiding is, dat deze de nadruk op het effect van de constitutie van de samenleving als geheel op het ontstaan en bestaan van criminaliteit marginaliseert.

10. De democratie van het apolitieke

De discursieve uitsluiting van de crimineel uit de 'samenleving' is één zo'n

scheidend mechanisme. Een ander mechanisme met dat effect is het prominent stellen van het apolitieke. Misdaden die de afkeuring van velen wekken, zijn misdaden die ruime aandacht hebben gekregen binnen de concurrerende nieuwsmedia. Het betreft dan veelal misdaden die niet politiek gevoelig liggen en die daarom door iedereen wel afgekeurd worden. Bourdieu (1998) heeft beargumenteerd dat dergelijk apolitiek nieuws een middel is voor de concurrerende pers (in een 'journalistiek veld') om de aandacht te trekken van zoveel mogelijk kijkers, lezers en luisteraars. De extravaganza binnen een zo heterogene categorie als 'criminaliteit' worden dan ook steeds meer tot in de kleinste details aan de man gebracht. En als gevolg van een 'publieke opinie' omtrent criminaliteit, een opinie die alle kenmerken heeft van een conceptueel realisme met betrekking tot criminaliteit als een gefixeerde, natuurlijke categorie, zijn dergelijke uitzonderingen de dingen waar de penitentiaire inrichting en haar bewoners mee geassocieerd wordt. De gevangenis constitueert een objectivering van de gedetineerde in zijn absent-zijn, en als zodanig is het niet de gevangenis zelf die de aandacht van het publiek krijgt, maar de 'publieke' politisering van het apolitieke door middel van de populaire pers die, uit oogpunt van concurrentie om de aandacht van de consument, de extreme gevallen uitvergroot waarvan de daders opgesloten worden ter vergroting van ieders welzijn. Dit is waarom Garland en Sparks enigszins verbaasd opmerken dat, terwijl 'criminology flourishes in the academy', het strafbeleid in toenemende mate niet gebaseerd is op criminologische expertise, maar op hevig gepolitiseerde uitbarstingen van publieke opinie die, naar huidige criminologische inzichten, als uiterst slecht geïnformeerd overkomen (Garland en Sparks 2000). Dit is echter minder verbazingwekkend wanneer het gezien wordt als een politisering van het politiek veilige, waardoor politie en politiek de kans krijgen te laten zien dat ze wel degelijk de veiligheid van de burger kunnen garanderen. Het gevolg hiervan is dat alle vormen van legitiem illegitiem gedrag – dat gezien wordt als 'irrationeel', 'ziek' of 'contraproductief' door middel van wat Foucault psy-experts noemt – op één lijn gesteld worden met de meest perverse extremiteiten. De maximale exploitatie van het extreme heeft zo het sociale effect van een reproductie van de binaire oppositie legitiem/niet-legitiem. Samen met het discursieve exorcisme is dit een sociaal controlemechanisme dat het tegenovergestelde effect van resocialisatie heeft.

## 11. Conclusie

De resocialisatiedoelstellingen in beleid heb ik gerelateerd aan de sociale situatie waaruit ze ontstaan en ik heb vervolgens geconcludeerd dat ze een effect hebben dat tegengesteld is aan hun beoogde effect. De praktijk van de gevangenis kent namelijk geen werkelijke aandacht voor wat 'reïntegratie' genoemd wordt en het beeld van de delinquent dat in populair discours

naar voren komt, brengt een scheiding met zich mee die in zichzelf als een basis van maatschappelijke integratie gezien kan worden. Integratie ontstaat zo niet pas met het daadwerkelijk wegwerken van die scheiding. Criminaliteit is, zoals Durkheim zei, een 'normaal' sociaal fenomeen (Durkheim 1938: 65-75), maar de tegenstelling tussen criminaliteit en legitieme handelingen heeft geleid tot een *différence* zoals die tussen 'gekken' en 'gezonden' (Foucault 1975). Als echter, zoals hier verondersteld wordt, maatschappelijke integratie mede totstandkomt door een absentie-relatie, een relatie met een anders-zijn dat als illegitiem ervaren wordt, dan heeft dat voor die 'anderen' gevolgen. Het wordt noodzakelijk dat het illegitieme bestaat ter benadrukking en legitimering van het legitieme. Het wordt dus tevens noodzakelijk dat delinquentie bestaat, en bijgevolg dat de gevangenis er is. Voor Durkheim was dit zelfs een situatie die zich als vanzelf altijd voor zou doen.

In de Nederlandse praktijk wordt dit deels gewaarborgd door het strafblad. Er bestaat een regime van het strafblad en dit strafbladregime is de geïnstitutionaliseerde (zelfs gejuridiseerde) vorm van stigmatisering van de ex-gedetineerde voor de rest van zijn 'actieve' leven. De vraag naar het strafblad wordt daar gesteld waar zij tot de grootste pakkans leidt: de ongeschoolde arbeider loopt een groter risico om 'ontmaskerd' te worden dan de econoom die een frauduleus avontuurtje op zijn naam heeft staan. Het strafbladregime berust op de onzekerheden die voortkomen uit de binaire oppositie die tegelijkertijd door dit regime gereproduceerd wordt: 'is deze man werkelijk gereïntegreerd?', 'zal hij niet terugvallen?', 'heeft de gevangenis hem niet totaal asociaal gemaakt?'. Aan de basis van dit discours ligt de centrale vooronderstelling van een 'samenleving'; een begrip dat meer geconsacreerd dan geconceptualiseerd is, en dat functioneert als een *idée-force*. Het is een modern (in de zin waarin Latour (2000) hierover spreekt) beeld van hoe men wenst dat de samenleving er uitziet, zoals men haar ook altijd gezien heeft. Dit *taken-for-granted* beeld is gesocialiseerd, ofwel geïnternaliseerd en daarom heeft het alle kenmerken van een 'natuurlijke', een 'realistische' beschrijving van wat het werkelijk is. Op basis van dit concept worden scheidingen gereproduceerd. De beslissing die het concept bevat aangaande wat wel en niet bij de 'samenleving' hoort, is cruciaal, want, zoals Bauman (2000) zegt: 'it is that choice which makes one assembly of people look different from another.'

440

## Noten

1 Uit verschillende historische teksten valt bijvoorbeeld op te maken dat lijfstraffen zeer zeldzaam waren en dat wetsovertreders meestal gezien werden als in conflict met een benadeelde partij. Oplossing van het conflict stond centraal en kon geschieden door

middel van schadeloosstelling van de benadeelde of het tijdelijk verbannen of op bedevaart sturen van de overtreder. Kwam die terug, dan was het conflict geheel beslecht. Zie bijv. *Crimineel vonnis- of correctieboek*, Gemeente-archief Gouda, RA 176, fol. 110a; *Zoenboek* 1435-1500, Gemeente-archief Leiden, ORA 2, fol. 42r; 'Rekenkamer 12654: Leu-

ven', Algemeen Rijksarchief Brussel (rek. kerst 1418 — St. Jan 1419).

2 Nota beleidsvraagstukken gevangeniswezen, TK 1976, 14102, nrs. 1-2. p. 32.

3 Taak en toekomst van het Nederlandse gevangeniswezen, 1982, p. 22.

4 Werkzame Detentie. Beleidsnota voor het gevangeniswezen, TK 1993-1994, 22 999, nrs. 10-11.

5 Investeren in de Toekomst, het programma van de vvd heeft het slechts over het 'vormend en correctief karakter van de vrijheidsstraf, maar d66 en pvda stellen de 'terugkeer in de maatschappij' centraal. Zie: *Bewogen in Beweiging* (d66) en Tweede Kamerfractie pvda, *Veiligheid Verkend*, 10 oktober 2000.

6 Dit veldwerk is uitgevoerd in de zomer van 1999, in twee justitiële instellingen, te weten het HvB De Dordtse Poort in Dordrecht en de gevangenis De IJssel in Krimpen a/d IJssel. In totaal zijn twintig gedetineerden en twee bewaarders geïnterviewd. De interviews hadden een semi-gestructureerde opzet en waren ontworpen met het doel een helder beeld van het dagelijkse leven in de Nederlandse gevangenis te verkrijgen. Vier gedetineerden schreven, naast de interviews, een brief waarin zij één en ander in eigen bewoordingen toelichtten. Vanwege privacyredenen kunnen de respondenten

niet bij naam genoemd worden; zij zijn met D, K en B gecodeerd voor respectievelijk Dordrecht-gedetineerden, Krimpen-gedetineerden en bewaarders.

7 Werkelijke implementatie van *Werkzame Detentie* zou wellicht een *Cultuur als Confrontatie*-achtig effect kunnen hebben...

8 Er zijn echter twee lezingen van Durkheim mogelijk. Elders stelt hij namelijk dat criminaliteit het gevolg is van 'the incorrigible wickedness of man' (Durkheim, 1938: 67). Een dergelijk essentialisme staat in scherp contrast met de verdediging van het idee dat de sociale categorie van de 'criminaliteit' een arbitraire constructie is. Dit laatste idee geeft overigens wel het dominante perspectief bij Durkheim weer.

9 <http://www.dji.nl/bajestaal/index.html>.

10 [http://www.dji.nl/over\\_dji/maatschappij.html](http://www.dji.nl/over_dji/maatschappij.html).

11 Ook naast de aandacht voor reïntegratie op zich, is er meer goede wil; op dezelfde internetpagina: 'De maatschappij staat huiverig tegenover ex-ingeslotenen. Dat is begrijpelijk, maar niet goed. De stap terug op het oude criminele pad is dan immers snel gemaakt.'

## Geraadpleegde literatuur

- Bauman, Z. (2000) 'Social issues of law and order'. *British Journal of Criminology*, 40: 205-221.
- Bourdieu, P. (1990) *The logic of practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998b) *Over televisie*. Mepel: Boom.
- Canguilhem, G. (1966) *Le normal et le*

*pathologique*. Paris: Presses Universitaires de France.

- Deleuze, G. (1986) *Foucault*. Paris: Minuit.
- Durkheim, E. (1938) *The rules of sociological method*. Glencoe: The Free Press.
- Durkheim, E. (1984) *The division of labor in society*. New York: The Free Press.
- Elias, N. (1980) *Ueber den Prozeß der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen* (1 en 2).

- Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Foucault, M. (1975) *Geschiedenis van de waanzin in de zeventiende en achttiende eeuw*. Meppel: Boom.
- Foucault, M. (1997 [1975]) *Discipline, toezicht en straf: De geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Franke, H. (1996) *De macht van het lijden: Twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland*. Amsterdam: Balans.
- Garland, D. en Sparks, R. (2000) Criminology, social theory and the challenge of our times. *British Journal of Criminology*, 40: 189-204.
- Goffman, E. (1975) *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Repr. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books
- Latour, B. (2000) When things strike back: A possible contribution of 'science studies' to the social sciences. *British Journal of Sociology*, 51 (1) 107-123.
- Levinas, E. (1969) *Totality and infinity*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Lipsky, M. (1980) *Street level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Mead, G.H. (1962) *Mind, self & society from the standpoint of a social behaviourist*. Chicago: Chicago University Press.
- Pratt, J. (1999) Norbert Elias and the civilised prison. *British Journal of Sociology*, 50 (2) 271-296.
- Simmel, G. (1910-11) How is society possible? *American Journal of Sociology*, 16.
- Spierenburg, P. (1984) *The spectacle of suffering: Execution and the evolution of repression. From a preindustrial metropolis to the European experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vaughan, B. (2000) The civilising process and the janus-face of modern punishment. *Theoretical Criminology*, 4 (1) 71-91.
- Weber, M. (1946) *From Max Weber: Essays in sociology* (vert. Gerth & Wright Mills). New York: Oxford University Press.